

A közbevetéses retorikai alakzatok fogalma és példatára (Előmunkálat lexikoncikkéhez)

A magyar és a nemzetközi szakirodalom (l. a rájuk való hivatkozást a szócikkek végén) egyaránt problematikusnak látja az interpozíció, a közbevetés retorikai alakzatainak (epenthesis, ectasis, hyperbaton, parenthesis, tmesis stb.) rendszerét, a különféle típusok egymástól való elhatárolását, adiectiós, illetve transmutatiós, továbbá a hang-, szó-, mondat- és gondolat-alakzatokba való besorolását.

Az itt következő szócikkelőzmények részei annak a munkálatnak, amelynek során az Eötvös Loránd Tudományegyetem Mai Magyar Nyelvi Tanszéke mellett működő stíluskutató csoport magyar alakzatlexikont kíván létrehozni.

A – még nem teljesen kidolgozott – szócikkeimet betűrendben közlöm a továbbiakban, belső szakirodalmi hivatkozást csak kivételes esetben alkalmazva, a legfontosabb irodalmat a szócikkek végén közlöm.

ectasis, ektázis (g. ektaszisz, l. ectasis Az egyes nyelvekben való megnevezését a nyelvek megrövidített megjelölésével vezetem be: l. latin, g. görög, a. angol, n. német, f. francia. R. R.) [görög ‘nyújtás’]

Adjekciós hangalakzat, a szótag megnyújtása (rövid helyett) hosszú magánhangzó szerepeltetésével. Erős érzelmet, a nyugalmi állapot megszűnését jelezheti a magánhangzó affektív megnyújtása: *hisz ő maga mondja / hogy: / áci, káci, / akáci / nála is jobb a vakáci- / ó-ó-ó* (Szabó Lőrinc: Vakáció előtt); rimelési, illetve metrikai oka lehet: *Távol harmónikák hittak rivón, / S a fenyvesek fölé ragyogva szálla / Aranyszárnyán a roppant Orión.* (Tóth Á.: Árnyból szőtt lélek); *Állj meg hamar te prüszkölő vasút / Bús áhítatban a göröngyre hajlok / s tisztelve oldom meg a sarút.* (Kosztolányi: Kiskörösön); *Talán szeret. Megérzi lelkem, / ha lopva jó az alkonyat, / S a tág, nagy ég kék tűkörében / sápadva látja arcomat.* (Kosztolányi: A sírok vonaglanak); tréfás hangulatot érzékeltet: *s hogyha bekerül akárki, / Kész a lakzi, kártyapárti* (Kosztolányi: Budai idill); archaikus-protestáns szóalakhasználatot követ a költő: *Ó, költőnk! Jajjá feketül a szó, / Mit ünnepedre piros dalba fon-*

tunk, / A szárnyas íge tört s akadozó: / Sójaj a szünjelünk, s könnycsepp a pontunk. (Tóth Á.: Arany János ünnepére 1917 március).

Irodalom: Szabó G. Zoltán–Szörényi László: Kis magyar retorika 1988. – Fónagy Iván: ektázis. Viltex. – Gáspári László: A funkcionális alakzatelmélet vázlatja 2003.

epenthesis, epentézis (g. epénthesis, l. epenthesis, a. epenthesis, n. Epenthese, f. epenthèse); [görög ‘közbeiktatás’]. Adiectiós alakzat, a klasszikus retorikában hangalakzat: egy vagy több hang vagy szótag betoldásával bővíti a szó belsejét; a neoretorikában morfológiai alakzat (metaplazmus). Eredhet a szavak népies alakjának használatából: *Ez az ősi vitézségnek virága: / Ide, kinek a szabadság **derága*** (Arany: Beállottam...) – *Négy **garajcár** úgyse sokat érne; / Van nekem még öt-hat **garajcárom**, / Azt is, ha kell, hazámnak ajánlom.* (Uő: Nemzetör-dal) – *Ménedet, gulyádat **irigyelik** tőled* (Uő: Lóra...!); *Eh! megleszek így is; ha ma itt, holnap ott: / Kedvesebb nekem a **nőtelen** állapot* (Arany: Toldi szerelme 2. ének); szerepe lehet archaizáló vagy annak vélt alakokkal a régies hangulat keltésében: *Hogy vitt **ezerekkel!** hogy vitt egyedül!* (Arany: Szondi két apródja); *verekeedés közben, / Hajh, ürül a **korcsma*** (Ady: Ülj törvényt, Werbőczy); lehet metrikai vagy rimtechnikai oka: *Azt mondta rá: csak nőj még, kis számár, / mielőtt bírálva **megszólamlanál.*** (Arany: Vojtina levelei öccséhez); *a nap nyila **sebező**, idegen* (Kosztolányi: A vonaton) – *Sápad a kék hegytábor, **fátyola** távoli zápor* (Babits: Új leonimusok) – *sárgulva rognak árva **kazalok*** (Uő: Aestati hienus) – *Füles rúddal ott egy élénk lány áll, / **feltűrött** karján üres csöbör* (Uő: Recanati); *Fáj a világ? feledd el, tagadd meg, ó, akard, / Képzeld magadnak **másat** az erdőkket takart / Magányban.* (Tóth Á.: Egy régi ház előtt); *részeg szemekkel néz szét kancsalul / Fagyos fullat száll ki ajakán / s egyszerre néma lesz néma **halavány*** (Kosztolányi: Mors bacchanalis); *Mit álmodhattam? **iszonyuat** / hogy testem ily kimerült maradt.* (Babits: Reggel); tréfa, humorkeltés: *Azért él úgy, mint here / Azért van sok korhele / Evő ivó embere / Allgemenine kenyere / Pécsije és Zvikkele / Mozgalmas Pap **Emere** [Imre] / És szűz Rozvány **Endere** [Endre] Klasszicus Demetere...* (Arany: Szilágyi István nevenapjára). Ide sorolható az érzelmi telítettség vagy erős indulat hatására a mássalhangzók megnyújtása: *De harangoz a bánat és az alvók / Az égi hangra **fel-felijjedeznek**, / Tán ég a város? tán a föld alatt / Távol földrengés bús **morajja** reszket* (Tóth Á.: Esti harangjáték); *Tompán tűnődöm. Csend tájon, / S mint aki mélységbe bukott, / Ha mozdul, szisszen **jajja** fájón / Felelnék, jaj, de nem tudok.* (Tóth Á.: Új tavaszra).

Irodalom: Ueding, Gert (red.) Historisches Wörterbuch der Rhetorik. 1992–2003. Tübingen. Max Niemeyer. 2. kötet; Gáspári László: A funkcionális alakzatelmélet vázlata. Piliscsaba 2003.; Szabó G. Zoltán–Szörényi László: Kis magyar retorika 1988. Bp. Tankönyvkiadó; Vigh Árpád: Retorika és történelem 1981. Gondolat; Fónagy Iván szócikke a Világirodalmi Lexikonban; Plett, Heinrich F.: Einführung in die rhetorische Textanalyse. Hamburg, H. Burke 1991.

hyperbaton, hiperbaton (g. hyperbaton; l. trasgressio, transcensus, transcensio; a. hyperbaton; n. auch Sperrung; f. hyperbate) [görög **hyper** ‘felett’, **bainein** ‘lépni’: ‘átlépés’]

1. Az antik retorikák (Quintilianus, Confrimicius) szerint a szórend megváltozása, a mondatban szintaktikailag összetartozó szavaknak egy szóval vagy szintagmával való elválasztása. Ilyen értelmezésben a szóalakzatok közé sorolható, transzmutációs alakzat. Babits költeményében (Egy dal) *az éljek veled* szintagmának tagjait elválasztja egymástól a *vidám világ* közékük ékelve: *S szóltam: Könyvek mit érnek? / Mit ér a képzelet? Választalan had éljek / **vidám világ** veled!* Ugyanebben a költeményben a *szomjú rád* aszemantikus határozói vonzat tagjait különíti el a jelzős alany: *s tán elmém vággyal telten / megnyugszik majd ha lát! mily szomjú **véges lellem** rád, végtelen világ!*

Fónagy Iván megfogalmazásában ([1999]: 253) A hiperbaton növeli a mondat feszültségét, kiemeli a hasonlatot, mélység-dimenziót kölcsönöz a mondatnak. Minél szorosabb az elemek kapcsolata, annál nagyobb feszültséget kelt a kettőt elválasztó hiperbaton.

2. Adjekciós szóalakzat a mondat folyamatosságát megszakító, kiemelést szolgáló, új információt adó szó vagy szintagma betoldása: *Beteg voltam soká, s ha láttam (**üvegen át**) a napot, / fagyos szememben drága méze megikrásodott.* (Babits: Télutó Sédpatáknál); *Kőtrónusán az agg Arany. / Körötte sok korcs, vézna gyermek / kik – **törve** – németül fecsegnek / fitymálva hazájukat.* (Kosztolányi: Budapest). *Gyermekekörömba – **szegény fiú!** - / e házba valék bezárva.* (Babits: Anyám nevére); *Én sem nyughatom (**óh, babonás szív!**) öröm közt bár!* (Babits: A sziget nem elég magas); az indulatszókhoz szintagmatagok közé való ékelése – Jakobson rendszere szerint – emotív töltésű: *De a kendermagos cicát / - **S hajna!** / Éktelenül megszerette* (Arany: A tudós macskája); *Ez a szoba, hol én most / **Tillaárom haj!** / Pusztítom a papírost* (Arany: Írószobám); *Künn csatázván, **hajh,** nevetlek sokszor* (Ady: A veszélyek istene); *Verekedés közben / **Hajh,** ürül a korcsma* (Ady: Ülj törvényt Werbőczy!); *A korzóra, **hahó,** kilépek, / s megállítok egy víg kocsit* (Tóth Árpád: Egynémely emlék, régi kincs); *Bokrod alatt, **ah,** kétségbeesetten / érzed a csöndet és az éjszakát* (Babits: Az őszi tücsökhöz); *Egyszerre,*

tyuhaj, megvadul a tánc / ropog a, lobog az ütemre, láng. (Szabó Lőrinc: Férjek, istenek); konatív: *Ekkor – hopp, hóha! – partra dobni a követ / a horgony nehezékkal* (Babits: Laodameia); emotív és referenciális: *Az épület, zsupsz, összedül* (Németh László: A két Bolyai).

3. Adiectiós mondatalakzat: a megszakított (tag)mondatba egy vagy több tagmondat vetődik közbe: *Hát a hazát – óh azt pedig / Majd megeszik, úgy szeretik – / Mégse tettel: szájjal védik* (Arany: Eldorádó); *Érte voltunk jól, ha jók voltunk / És kacérok és hűtlenek* (Ady: Valaki útravált belőlünk); ... *át a réten, hol a Léthe (mert e rétv a Léthe réte) száz belémosott bűnöktől szennyes vízzel, elfelejtett ősz bűnöktől szennyes vízzel körbefolyva nem enyém.* (Babits: A Danaidák); *Mélyén tojáshéj, váza cserepe, / csont, konyharongy, üvegnyak, toll, szemét / és újságfoslány, széttépett levél / – ki tudja, kinek az írása rajta? – / szűz összevisszaság között hever / szemtől bizonytalan időre rejtve.* (Babits: A világosság udvara); *a Természet (jóllehet / ő minden embert egyformán szeret / legtöbbnek csak a sírját hintheti / virággal* (Babits: Paplanom virágai).

Ennek változata: az adiectio és a transmutatio együttes jelentkezése: *Magányosan, mint egyes falevél, / Testvéri közől melyet elszakít / S távol vidékre hajt az őszi szél, – / Meddig heversz még, pusztá kis lap, itt?* (Arany: Emléklapra); *S a többi vers, mint galyak szekeren, / Lógjon előre-hátra, rímtelen.* (Arany: Vojtina levelei öccséhez); *Értéket, ha bennük kószálok, / Beaggatok édes csodákkal* (Ady: A megszépítő fátum); *Kedved, ha fásult, már hiába fásult* (Ady: Most követelnek magamnak); *Újra küzdeni, bár mint árnyék, trójai földre visszaszállnék.* (Babits: Protesilaos); *Én, aki Jónás voltam, ki vagyok már?* (Babits: Jónás könyve); *ott zuhannak, fenségesebb magányban (és sívárabban, mint amilyen álom / s ész sejteni bír) az éteren át.* (Szabó Lőrinc: Asztronauták).

4. Transzmutatios mondatalakzat: a tagmondatok sorrendjének közbeékeléses megoldása: a megszakított mondatba egy vagy több szervesen kapcsolódó mellékmondat ékelődik be. A mellékmondatok több szintet is elfoglalhatnak: *Ilyenkor aztán vágy éled szívemben, / hogy vajha bár nem érterem, hanem / Kinek majd férje lészesz, hölgyedért, / S kinek dalolsz, e nemzetért, örökké / Maradnál ifjú, mint ez érclapon.* (Arany: Kedves barátom); *Itt, hová csak későn, csak nagy-néha téved / A hír szózatának egy múltó visszhangja; / Hol nincsen jelen, csak multban él az élet, / S míg remény az, ami másutt ki van halva: / Itt várok, s tűnődöm / Oh hazám, jövődön.* (Arany: Válság idején); *Külön alkuja lehet a Halállal, / Akit, amikor milliókat vállal, / Nem bámitott az Élet sok, új kapuja* (Ady: Hunn, új legenda); *Az Ősz, melybe ellátogatál / Kíváncsian és vágytalanul, / Késő s mégsem a régi kopár Ősz.* (Ady: Új tavasz ez); *A név, mely áll a kis papíron, / kimondva: szó, mely száll tova.* (Babits: Névjegyemre); *Menvén hát Jónás, első nap kiére / egy*

sátrakkal telt, csillagforma térre / s az árusok közt, **akik vad szakállát / és lotyos, rongyos, ragados ruháját, / ahol helyet vőn, kórusban nevelték, / kiáltott, mint az Úr meghagyta, ekként:** (Babits: Jónás könyve); *Petike olyan kis esztelenül bátor: tavaly is leesett a szín tetejéről, kificamodott a csuklója, s Róza néni, ez a vén boszorkány, **akinek olyan a tekintete, hogy ahová néz, ott kipusztulnak a tyúkok, ahelyett, hogy elvitte volna Süveges bácsihoz, aki a törött csontot sínbe tudja rakni, ráparancsolt a gyerekekre, hogy tegye kezét a vályúba, a hús víz használ neki.*** (Galgóczi Erzsébet: A nagymama) (A megszakított tagmondat: *s Róza néni, ez a vén boszorkány ahelyett ráparancsolt a gyerekekre.*)

5. A közbevetett részlet(ek) – epikus szövegekben – az elbeszélői nézőpont változásával és járhatnak. Megszakítva az elbeszélés linearitását reflexiók, értékítéletek, kommentárok épülhetnek be a történetmondásba vagy a szereplők egyenes idézet formájában közölt „beszédébe”. Érvényesülhet az elbeszélő nézőpontja vagy a szereplő nézőpontja (szabad függő beszéd), illetve a közvélemény (communis opinio). Az elbeszélő nézőpontja érvényesül a következő idézetben, s a zárójelbe tett, közbevetett mondat a szereplő (Noszty Feri) nézőpontját mutatja: szabad függő gondolat: *Jól látja, hogy íme kilép a szobaleány, és az úrnője járását, mozdulatait mímelve **(ejnye de akasztófára való fruska)**, könnyedén, mint egy zerge, átugorja a garádot, és megindul az úton lefelé, szilfid, ringó lépésekkel.* (Mikszáth: A Noszty fiú esete Tóth Marival)

A közbevetett részletek funkciójuk szerint is minősíthetők. E rendszerezésben – szíves beleegyezésével – Tátrai Szilárd által kialakított szempont-rendszert veszem figyelembe. R. R.

Interaktív funkció, személyes attitűd kifejezése: a beszélő személyes attitűdjének kifejezése: *És eldobád – **hajh, mint csalódtam!** – / Azt is, aminél egyebet / Alig szeretnél bennem: egykor / Hiú bálványod... nevemet.* (Arany: A honvéd özvegye); *Régi dicsőségünk – **tetszik, nem tetszik** – a futball / vilámgömbjében tört ki az / éji homályból, és – **tetszik, nem tetszik** – arany volt, / nap volt, ég és föld új csillaga.* (Szabó Lőrinc: Vereség után); *Egy jó barát, **én mondom**, aranyat ér* (Hernádi Miklós: Közhelyszótár) – a beszéd-partnerre irányul: *Hasadt tunikámba botlom – / nem is tudom, ma mi lelt: / tegnap – **tudjátok-e** – tegnap / a római prétor ölelt.* (Babits: Aliscum éjhajú lánya)

Az információátadás funkciója (kognitív, tranzaktív funkció): pontosítás: *Nem évek száma hozza / – **Nem mindig** – a vén kort elé.* (Arany: Évek, ti még jövőre évek); *hideg maradt a hallgatóság, bár suba alatt bevallották, hogy hamari beszédnek **(mert csak tegnap vállalta a szónoki tisztet)** nem volt éppen utolsó.* (Mikszáth: A Noszty fiú esete Tóth Marival); helyesbítés: *Egy olyan lovat [kapott], amivel – **de szerinte nyilván akivel** – az idén díjug-*

ratásban indul. (RTV Részletes 2004. 4. sz. 3. 1.); *Egy elképzelt jó tulajdonság (ezúttal a rendkívüli emlékezőtehetség látszata) többet ér néha, mint száz meglevő erény.* (Mikszáth: A Noszty fiú esete Tóth Marival); kiegészítés: *A csúzli-bizottság (elnöke Krátka Elemér ügyvédbojtár) betanította a város mesterinasait parittyából löni.* (Mikszáth: A Noszty fiú esete Tóth Marival); *De szól a gong. A vacsorára / – Legfőbb szertartás itt – gyerünk!* (Tóth Árpád: A Palace-ban); *Géza bácsi – fény s játék, mint a bolt – / csupa szív, kedély (s Bosznia hőse) volt* (Szabó Lőrinc: A második varázs); *Nos, a kontrapunktban, főként, ahogy a nagy zenecsinálók művelik, minden ott van.* (Németh László: A két Bolyai); *Mert Szinte Gábor, mint sok más festő, jól forgatja a tollat.* (RTV Részletes 2004. 4. sz. 5. 1.); *Elmesélten nekik Nabukonodozort (ők ki sem tudták mondani) meg Dávid és Eszter történetét* (Veres Péter: Számadás).

5. Fónagy Iván szerint ([1999]: 414–6) a hyperbaton kiterjesztett értelemben valamely elbeszélő vagy drámai mű cselekményét, menetét megszakító epizód, illetve „színjáték a színjátékon belül” is lehet. Ezt Fónagy „baba a babában” metaforával nevezi meg. A fikcióba való újabb fikció beiktatása, a szintek többszörös váltogatása „bizonytalanságot kelt az olvasóban és a nézőben, hol végződik a valóság, hol kezdődik a színjáték vagy az álom”. (Fónagy [1999]: 416) Ilyen – hosszabb – részletet találunk több Mikszáth-műben (A gavallérok, A Plutó stb.), Krúdy Őszi versenyek című kisregényében stb.

Irodalom: Szabó–Szörényi: Kis magyar retorika 1988.; Vigh Árpád: Retorika és történelem 1981.; Gáspári László: A funkcionális alakzatelmélet vázlata 2003.; Fónagy Iván: A költői nyelvről [1999]; Ueding, Gert: Historisches Wörterbuch der Rhetorik 1992–2003.

parenthesis, parentézis (g. *parenthesisz*; l. *interpositio, interclusio*; a. *parenthesis*; n. *Parentese, Einschaltung, Schaltsatz*; f. *parenthèse*). Adiectiós mondatalkzat; a neoretorika felosztása szerint a hozzáadási metataxisok közé tartozik. A szöveg vagy mondat folyamatát megszakító szó, mondatzó, egyszerű vagy összetett mondat: mondatok vagy tagmondatok közé ékelt megnyilatkozás: mondatok közé illesztett – közbevetett – mondat. A beszélt és az írott nyelvben egyaránt előfordul, s foglalkozik vele a diskurzus- és kommunikációanalízis; a transzformációs grammatika szerint a variációk kiindulópontjává a parentézis szerepel. Hangzó beszédben a szünetpár és a hangfekvés változása, írásban gondolat- vagy zárójelpár jelezheti.

A közbevetett részlet terjedelme szerint lehet egy szemantikailag tartalmatlan szó: *Kocsmába az ember elment, elnézegetett, ilyesmi, meg hát udva-*

rolgatni szoktunk (beszélt nyelv); tartalmaz szó: *Ha láttam embert – s hányat!* – aki szenved / vele csikorgott minden idegem. (Szabó Lőrinc: Búcsú); szintagma: *Jön néha a kútvdör – ó csupa rémség!* – / *Reng a víz attól, locsosan az ár;* (Babits: A kútban); tagmondat: *Ó, testvér, méla sváb – nem érzed?* – *sírni kell* (Tóth Árpád: Aquincumi kocsmában); összetett mondat: *A négy kövér paripa kevélyen hánya-vetette a fejét. (Ki csak ki, de majd hogy lesz a bejövetel.)* Azután a polgármestert lehetett látni. (Mikszáth: A Noszty fiú esete Tóth Marival).

A közbevetett részlet kapcsolódhat grammatikailag szervesen: *De mint-hogy ifjú vagy (ámbátor jeles) / Tanulj tinó, hogy ökörré lehess.* (Arany: Vojtina levele öccséhez: megengedő kapcsolás); *Minthogy Égető az ő írójukról nem sokat tudott, sőt az ő tetszésüket is mérsékelni igyekezett – Ady erőltetett volt szerinte, Szabó Dezső pedig féltéglával verte a mellét* –, József a nagyapját is elmaradt műveltségű, begyöpösödött embernek kezdte tartani. (Németh László: Égető Eszter) és szervesen – csak szemantikai vagy pragmatikai természetű a kapcsolat: – *De hiszen én nem adtam rá rendeletet. (Haragosan csóválta meg a fejét.)* Már ez a Bubenik is a nyakamra kezd nőni. (Mikszáth: A Noszty fiú esete Tóth Marival).

Elbeszélő művekben az elbeszélői nézőpont változását jelezheti például a szereplő egyenes beszédében az elbeszélő megjegyzése: *nem én vagyok a szoptató; az is voltam már valamikor (s itt mélyen felsóhajtott), de most én csak éneklő dajka vagyok.* (Mikszáth: A Noszty fiú esete Tóth Marival); függő idézetben belül communis opinio: *Az egyik okos ember, dr. Pázmár Anzelmus azt állítja, hogy törvényileg meg kellene tiltani az ötven éven alóli emberek gyógyítását (maga alatt vágja a fát a doktor), mert ha egészséges szervezetű az ötven éven alóli ember, magától meggyógyul...* (Mikszáth: A Noszty fiú esete Tóth Marival); az elbeszélő szövegén belül communis opinio: *a Kopereczky elleni agitáció ügyesen volt csinálva: Liszy ügyvéd, az egész mozgalom vezetője kitett magáért (lesz még abból követ is, ha így folytatja), legfőképpen azzal gyújtotta fel nagyarányúvá a heccet, hogy tömérdek bizottságot alakított.* (Mikszáth: A Noszty fiú esete Tóth Marival)

A közbevetett rész funkciója szerint:

Személyes attitűdöt kifejező, interaktív funkció; a beszédpartnerre irányuló: *Garázda nép mi nem vagyunk / Megkövetem, csak mulatunk.* (Arany János: Falusi mulatság); a beszélő saját attitűdjét kifejező: *Mari nagy változáson ment át, az a szilaj, akaratos gyermek most olyan szelíd, jó, mint egy bárány (félek, hogy az valami rosszat jelent), és hogy olyan szomorú, mint egy szent, és olyan halovány, mint egy liliom.* (Mikszáth: A Noszty fiú esete Tóth Marival) – *Próbálta elterelni gondolatait a vadászról, de nem egészen sikerült, majdnem akaratlanul rátévedt a tekintete, s kísérté mindenüvé, látta, amint elválik a Répási-leánytól (no, hála Istennek), megkönnyebbszik,*

érezte... (Mikszáth: A Noszty fiú esete Tóth Marival) Információátadás (kognitív, tranzaktív funkció): pontosítás *Amíg a fiam nagy talentuma vissza nem hozott a törvényes műzsához – **a matematikát értem** –, épp eleget paráználkodtam a többiekkel.* (Németh László: A két Bolyai) – *Sőt, amikor a cselédsztrájk ellenére mostohaapám újra cselédnek állott, arra emlékszem, hogy a mostohámra és az anyámra is rákiabáltak, ha bejött a faluba egyszer-mászor, hogy ez a „zsidó kutyája” (**zsidó itt bérlőt, munkaadót jelentett**). És hogy az „ilyenek miatt nem győz a szegény”.* (Veres Péter: Számadás); megjegyzés: *A trencsényi high-life nem megy a Tátrába vagy Svájcba, mint a laposabb helyek úri népe nyaranként, nem veszi pénzen a telet (**van az neki elég**), Olaszországba se utazik ősz felé a meleg fölkeresésnek okából.* (Mikszáth: A Noszty fiú esete Tóth Marival) – *a kofasátrak közül egy virgonc anyóka, aki ismeri Tóth urat (**de ki ne ismerné?**), vidáman kínálja, inkább csak tréfából a portékáját.* (Mikszáth: A Noszty fiú esete Tóth Marival); Követválasztásra *nem engedte magát megpumpoltatni, pártcélokra nem adott egy grislit sem (**amiért aztán rossz hazafinak tartották**), még kevésbé sem volt munificens templomok és papi dolgok iránt (**amiért kijárt neki a pogány kutya elnevezés**), hanem ahelyett kiosztott nyaranként a bontóvári gyerekek közt háromszáz labdát, télen pedig ugyanannyi pár korcsolyát (**ezért meg éppen félbolondnak emlegették**), s megalapította Mezernyén (**a tatár fővárosban**) a Szent Sebestyén-szanatóriumot.* (Mikszáth: A Noszty fiú esete Tóth Marival); magyarázat: *Kopereczkyt kifárasztotta az olvasás (**az öreg Nosztynak hallatlan rossz írása volt**), homlokán csurgott a verejték a betűk találgatásától is...* (Mikszáth: A Noszty fiú esete Tóth Marival); Emlékszem – *ezt te mindig titkolád* – *Kétszer futál meg három iskolát.* (Arany János: Vojtina levele öccséhez); *Anyám egy gazdag parasztnál, egy afféle parasztbasznál szolgált, akinek legényfia volt. Tavasz volt (**januári születésű vagyok**), házassági ígéret volt.* (Veres Péter: Számadás). Az elbeszélőnek, illetve a szereplőnek a közölt tartalomhoz való viszonyát fejezi ki: *Itt nyugszik a halmon, – **rövid az eset** –, / Zengjétek Alit ma helyette!* (Arany: Szondi két apródja); szabad függő beszéd a zárójeles közbevetés; a szereplő nézőpontját mutatja: *[Kopereczky] szinte újból kedvet kapott a főispánsághoz (**hisz az is csak ilyenekből áll**), és a legközelebbi csütörtökön, bár még egy napot várhatott volna (**csakhogy az akkor péntek lenne**) érzékenyen elbúcsúzván Vilrától, kisfiától, megindult Bontóvárra Bubenyikkal.* (Mikszáth: A Noszty fiú esete Tóth Marival); érzelmi viszonyulást mutat: *de Protesiláos görbe hajójánál nem volt sebesebb / (**s jaj, veszítire gyors!**) / mióta röpült vala Daidalos és tüzet hozott a Titán.* (Babits: Laodameia)

Irodalom: Ueding, Gert (red.): Historisches Wörterbuch der Rhetorik. 1992–2003. Tübingen; Lausberg, Heinrich: Handbuch der literarischen Rhetorik.

München 1960; Plett, Heinrich: Einführung in die rhetorische Textanalyse. Hamburg 1991; Gáspári László: A funkcionális alakzatelmélet vázlata. Piliscsaba. 2003; Bencze Lóránt: A trópusok, alakzatok és a metaforaalkotás. In: Szathmári István (szerk.) Hol tart ma a stilisztika? Bp. 1996. 234–309.; Szathmári István: A magyar stilisztika útja. Bp. 1961.

tmesis, tmézis (g. tmézisz, l. dissectio, tmesis, n. Tmesis) [görög ‘szétvágás’, ‘felszeletelés’] A klasszikus retorika szerint transmutációs alakzat; a neoretorika a permutációs metataxis körébe sorolja. Szorosan összetartozó szerkezeti egységek vagy összetett szavak elemeinek, morfémáknak szétválasztása egy vagy több szó közbeiktatásával. Főként metrikai vagy rímtechnikai oka lehet: *mért hagytál engem, szent Szűz, el* (Babits: Vérivó leányok) (a megszakított szerkezeti egység: *hagytál el*); *Reménybukott szív halmi vágy / Koldús marad, meg mégse hal.* (Arany: A hajótörött) (a megszakított szerkezeti egység: *meghal*); *Nem rezzent senki fel a vészre, / A száraz fű se vette észre.* (Tóth Á.: Láng) (a megszakított szerkezeti egység: *rezzent fel*); *Ti hűs tetők, te zöldes enyhe éjjel / boruljatok vérző szívemre le./ És részegíts meg párás, gőzölgő föld / s te márciusnak fűszeres szele.* (a megszakított szerkezeti egység: *boruljatok le*) (Kosztolányi: Erdőben)

Irodalom: Lausberg, Heinrich: Handbuch der literarischen Rhetorik. München 1960.; Szabó G. Zoltán–Szörényi László: Kis magyar retorika. Bp. 1988.; Gáspári László: A funkcionális alakzatelmélet vázlata; Szerdahelyi István szócikke Viltex 15. 565.